

Maka Kamushadze (Tbilisi)

Υπερρεαλισμός και αρχαιότητα

Από τα πολυάριθμα λογοτεχνικά κινήματα τα οποία γεννήθηκαν στην Ευρωπαϊκή λογοτεχνία στις αρχές του εικοστού αιώνα, στην Ελλάδα διαδόθηκε μόνο ο υπερρεαλισμός. Την εποχή που στην Ευρώπη με την τεχνική πρόοδο δημιουργούνταν κινήματα όπως ο ντανταϊσμός, φουτουρισμός, κυβισμός και άλλα, στην Ελλάδα πολλά προβλήματα (πολιτικά, οικονομικά κλπ.) έμεναν ακόμα άλυτα. Ποιος ήταν ο λόγος για τον οποίο ο υπερρεαλισμός έγινε τόσο δημοφιλής στην ελληνική λογοτεχνία; Και γιατί συνδέθηκαν με αυτό το κίνημα οι πιο διάσημοι Έλληνες ποιητές εκείνης της εποχής; Κατά τη γνώμη μου η απάντηση είναι η εξής: στην περίπτωση της Ελλάδας συνέπεσαν πολλές αιτίες οι οποίες δημιούργησαν κατάλληλο έδαφος για τη διάδοση του υπερρεαλισμού: 1. Στην ελληνική λογοτεχνία είχε ωριμάσει συνθήκη η οποία ζητούσε μια καινούργια τέχνη με διαφορετικές αρχές. 2. Την εισαγωγή του υπερρεαλισμού την προσδιόρισε το γεγονός ότι στη δεκαετία του '30 μεταξύ των πρωτοποριακών κινήματων ο υπερρεαλισμός θεωρούταν ένα από τα καινούρια και πιο δημοφιλή κινήματα στον κόσμο. Για αυτό το κίνημα ενδιαφέρθηκαν οι νέοι Έλληνες λογοτέχνες στο Παρίσι. 3. Μια ακόμα συνθήκη που προκάλεσε τη διάδοση του υπερρεαλισμού στην Ελλάδα, ήταν η σχέση των Ελλήνων υπερρεαλιστών με την αρχαιότητα.

Όταν μιλάμε για τη σχέση του υπερρεαλισμού με την αρχαία παράδοση εννοούμε ότι υπάρχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον προς το ασυνείδητο. Αν οι απόψεις και οι αρχές των υπερρεαλιστών τροφοδοτούνταν με τις θεωρίες του Φρόιντ και των οπαδών του, μπορούμε να πούμε ότι

ο ίδιος ο Φρόιντ αρκετά συχνά στρέφεται στην Αρχαιότητα. Είναι γνωστές οι εκδοχές των ελληνικών μύθων και η καλλιτεχνική ερμηνεία τους από τον Φρόιντ και τους οπαδούς του. Από τους αρχαίους πολιτισμούς ο ελληνικός ξεχωρίζει για τη πολύπλευρη στάση του προς το υποσυνείδητο. Πρώτον το υποσυνείδητο εκδηλώνεται στην καλλιτεχνική δημιουργία των αρχαίων ελλήνων, δεύτερον, πρώτη φορά στην αρχαιότητα παρατηρείται το ενδιαφέρον προς τη θεωρία και μελέτη του υποσυνείδητου. Αντίστοιχα αυτό που δέχτηκε ο ελληνικός πολιτισμός από τους άλλους αρχαίους πολιτισμούς το επεξεργάστηκε όχι μόνο στο καλλιτεχνικό επίπεδο αλλά το μελέτησε και το κατανόησε θεωρητικά.¹ Η αρχή της μυθοποιητικής σκέψης, η οποία κυριαρχούσε στον χώρο της διάδοσης του Μεσοποταμιακού και Αιγυπτιακού πολιτισμού, χαρακτηριζόταν με έντονη εκδήλωση του υποσυνείδητου. Όπως είναι γνωστό, η αρχή της μυθοποιητικής σκέψης, με την οποία απορρίπτεται η κριτικό-αναλυτική αντίληψη των πραγμάτων και γεγονότων, συμβάλλει στην κυριαρχία του υποσυνείδητου στη σκέψη της κοινωνίας. Αρκεί να δούμε τις θρησκευτικές παραστάσεις, τους μύθους, τις απεικονίσεις των θεών και ειδώλων της αρχαίας ανατολής και να έχουμε υπόψη μας, ότι στην πορεία δημιουργίας τους η λογική σκέψη έπαιζε ασημαντό ρόλο. Θα συμπεράνουμε τότε ότι η κυριαρχία της μυθοποιητικής αρχής προσδιόρισε στην σκέψη των ανθρώπων τα στοιχεία τα οποία δεν υπάκουαν στην λογική.

Πολλές απεικονίσεις των ειδώλων και θεών έχουν υπερρεαλιστικό χαρακτήρα. Όμως υπάρχει οριστική διαφορά μεταξύ τους. Στη μυθοποιητική σκέψη η βάση της κυριαρχίας του υποσυνείδητου και διαισθητικού είναι η ενεργητικότητα του ημισφαιρίου του εγκεφάλου μας με την οποία σχετίζεται η αρχή του παραλόγου και ψευδαίσθησης. Αντίστοιχα, στην καλλιτεχνική πορεία το υποσυνείδητο εκδηλώνεται οργανικά χωρίς θεωρητικές εξηγήσεις. Όσον αφορά τον υπερρεαλισμό το κίνημα δεν αποτελεί τον καρπό της μυθοποιητικής σκέψης. Οι οπαδοί αυτού του κινήματος βασίζονται σε ορισμένες θεωρητικές αρχές οι οποίες έχουν κοινά στοιχεία με τις επιστημονικές μελέτες του Φρόιντ και των θιασωτών του. Την δημιουργία τους τροφοδοτεί αυτό, που έχει οργανική σχέση με τη λογική δηλαδή τη θεωρία. Έτσι, όλη τη δημιουργία τους ορίζει ο έλεγχος της σκέψης, στον οποίο οι υπερρεα-

¹ Gordeziani R., Greek Civilization, Tbilisi 1988 (in Georgian).

Λιστές αντιστέκονται στην δημιουργία τους. Όμως η δημιουργία τους δίνει απεριόριστες δυνατότητες για την εκδήλωση του υποσυνειδήτου κάτι που είναι εμπνευσμένο από αυτό που είναι απολύτως συνειδητό. Για αυτό τον λόγο, όταν μιλάμε για τις σχέσεις με τους αρχαίους πολιτισμούς, πρώτα απ'όλα πρέπει να πάρουμε υπόψη μας τον ελληνικό πολιτισμό. Όπως είναι γνωστό στην ιστορία του αρχαίου κόσμου πρώτη φορά στον ελληνικό πολιτισμό μαζί με τη μυθολογική σκέψη εμφανίζεται η αρχή της κριτικό-αναλυτικής σκέψης. Από την ορισμένη περίοδο και οι δύο αρχές συνυπάρχουν, όμως η σημασία της αναλυτικής σκέψης μεγαλώνει. Γι' αυτό και δεν είναι παράξενο το γεγονός ότι στον ελληνικό πολιτισμό το υποσυνειδητό και συνειδητό αρκετά συχνά εκδηλώνονται όχι μόνο στην ίδια εποχή αλλά στο έργο ενός λογοτέχνη. Για να καταλάβουμε σε ποιες διαστάσεις υπήρχε αυτή η συμβίωση αρκεί να παρουσιάσουμε μερικούς τομείς της ελληνικής τέχνης από την αρχαϊκή εποχή και τις πορείες υποσυνειδήτου και συνειδητού που έγιναν παράλληλα. Στη θρησκεία – από τη μια πλευρά τακτοποιημένο Ολυμπιακό Πάνθεον και από την άλλη τα γνωστά ορφικά και διονυσιακά και μυστήρια της Ελευσίνας κ.λ. Στη λογοτεχνία, από τη μια πλευρά οι αρχές σαφήνειας και συστηματικότητας στη δημιουργία του Ομήρου και από την άλλη πλευρά τα ορφικά και οργιστικά ρεύματα. Στην τέχνη από την μια πλευρά ρεαλισμός του σχήματος και η επιδίωξη προς την αρμονία, προς την ωραία παρουσίαση των Θεών και των ανθρώπων και από την άλλη πλευρά ενδιαφέρον προς την παρουσίαση φανταστικών, ανύπαρκτων πραγμάτων και πλασμάτων. Από τη μια πλευρά η πίστη στις ανθρώπινες δυνατότητες και η δραστηριότητα στην πραγματική ζωή του από την άλλη πλευρά λατρεία σε αυτό που μας προσφέρει το στοιχείο του ονείρου. Όλα τα προαναφερόμενα έγιναν αντικείμενα ενδιαφέροντος στην κλασική εποχή.²

Δε θα μελετήσω εδώ όλη την ελληνική λογοτεχνία, θα περιοριστώ μόνο στο όνομα του Ευριπίδη, τον τραγικό ποιητή του 5^{ου} αιώνα π.Χ, για τον οποίο ήδη οι σύγχρονοί του είχαν τη γνώμη ότι είναι “Φιλόσοφος στη σκηνή” δηλαδή από άλλους τραγικούς διέφερε επειδή τον χαρακτήριζε λιγότερος ιρασιοναλισμός. Αρκεί να ριξουμε μια ματιά στις τραγωδίες του Ευριπίδη. Αμέσως θα παρατηρήσουμε το

² Dodds E. R., Οι Έλληνες και το Παράλογο, Αθήνα 1978.

ενδιαφέρον του συγγραφέα για το υποσυνείδητο. Ενδιαφέρεται για το πώς ξυπνάει μέσα στο αδύνατο πλάσμα το ηρωικό πνεύμα και η θέληση αυτοθυσίας. Τι προκαλεί την σταδιακή αγριότητα των ανθρώπων κι τι αποτέλεσμα μπορεί να έχει αυτό το γεγονός. Τι είναι η τρέλα και πώς μπορεί να καταστρέψει την ισορροπία μέσα στον ήρωα. Απ' αυτή την άποψη ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το έργο του "Βακχες". Εδώ σαφέστατα φαίνεται το πώς μπορούν να απομακρυνθούν οι δρόμοι του συνειδητού από το ασυνείδητο και τι καταστροφή μπορεί να προκαλέσει αυτός ο διχασμός. Τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό εμείς θεωρούμε ως σύμβολο της αρμονίας και σαφήνειας, αλλά δε πρέπει να ξεχνάμε ότι εδώ μαζί με τα έξοχα έργα μπορούμε να βρούμε έργα που έχουν πολλά κοινά στοιχεία με τον υπερρεαλισμό ή φουτουρισμό. Από την άποψη της επιστημονικής μελέτης του υποσυνειδητού ιδιαίτερα, μπορούμε να ξεχωρίσουμε τον Αίλιο Αριστειδή φιλόσοφο του 2ου μ.Χ αιώνα, ο οποίος έκανε πολύ ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις για το φαινόμενο της ψυχικής διαταραχής και για το θέμα που εμείς σήμερα ονομάζουμε υποσυνείδητο.³

Όσον αφορά την επίδραση της αρχαιότητας στον ελληνικό υπερρεαλισμό, αυτό το θέμα αποτελεί αντικείμενο ολόκληρης μελέτης και ξεπερνάει τα όρια ενός άρθρου. Εδώ θα αναφέρω μόνο ότι οι έλληνες υπερρεαλιστές ιδιαίτερα ο Ελύτης και ο Εγγονόπουλος στη δημιουργία τους χρησιμοποιώντας τις υπερρεαλιστικές αρχές δίνουν μεγάλη σημασία στην αρχαιότητα. Ο Ελύτης, ένας από τους πιο σπουδαίους υπερρεαλιστές, ο οποίος σε κάποια σημεία βεβαία δε δεχόταν τις υπερρεαλιστικές μεθόδους, για παράδειγμα την αυτόματη γραφή, έλεγε ότι αισθάνεται εσωτερική συγγένεια με την ποίηση της Λέσβου. Και το έργο του είναι γεμάτο από τα αρχαία στοιχεία, ή ο Νίκος Εγγονόπουλος ο οποίος τόσο στη ζωγραφική του όσο και στη ποίηση έχει αφιερώσει πολλά έργα στη αρχαιότητα. Μπορούμε να ξεχωρίσουμε τρία επίπεδα το πώς εκδηλώνεται η αρχαιότητα στην ελληνική υπερρεαλιστική ποίηση: 1. Αναφορά του ονόματος, δηλαδή όταν ο ποιητής αναφέρει το όνομα ή το σύμβολο που σχετίζεται με την αρχαιότητα σε ορισμένα συμφρασμένα. 2. Υπαινιγμός της αρχαιότητας, εννοούμε τα αποσπάσματα τα οποία άμεσα υποδείχνουν την σχέση τους με την πληροφορία που σχετίζεται με την αρχαιότητα

³ Gordeziani R., 1988.

ή προκαλούν μέσα μας συνειρμούς της αρχαιότητας και το 3. Χρησιμοποίηση λέξεων ή ολόκληρων προτάσεων από τα αρχαία ελληνικά κείμενα.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι μαζί με τους άλλους παράγοντες, η σχέση των ελλήνων ποιητών με την αρχαιότητα έπαιξε σπουδαίο ρόλο στη διάδοση του υπερρεαλισμού στην Ελληνική λογοτεχνία και η συγγένια με την αρχαιότητα έγινε βάση της ελληνοποίησης του υπερρεαλισμού – κινήματος το οποίο με την ουσία του ήταν τόσο πολύ κοσμοπολιτικό

Abstract

Out of diverse literary trends emerging in Europe at the 20th century, surrealism was the only one to become widespread in Greece. Greek surrealist writers frequently employ antiquity-related themes. In this regard, three different types of literary adoption can be distinguished in their works: 1. Nominations: the use of an antiquity-related symbol or name in a particular context; 2. Allusion: passages either implying reference to ancient motifs or evoking such associations in the reader; 3. Quoting: use of vocabulary from ancient literature, including full sentence quotes without any signals.

In an attempt to explore how antiquity relates to surrealism, it can be argued that ancient civilizations stand out in terms of diverse approaches to the subconscious which were widely reflected in ancient Greek literature and art. Second, theoretical interest in the subconscious started as early as the ancient period. Thus, what the ancient and first of all, Greek civilizations adopted from other civilizations with respect to the subconscious was subject to both artistic interpretation and theoretical investigation.

Along with other circumstances, the popularity of surrealism in Greece is owed to Greek writers' close links with the ancient literary heritage. Thus, heredity accounts for the fact that surrealism, a distinctly cosmopolitan trend, became altogether nationalized in Greece.